

O‘TKIR HOSHIMOV NASRIDA KOMMUNIKATIV INTENSIYANI TADQIQ
ETISHNING LINGVOPRAGMATIK METODOLOGIYASI

Mamatmusayev Fayzullo

Renessans ta'lim universiteti magistranti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan lingvopragmatika va nutqiy aktlar nazariyasi doirasida “kommunikativ intensiya” tushunchasining mohiyati tadqiq etiladi. Maqolada g‘arb va o‘zbek tilshunos olimlarining intensiya tushunchasiga oid ilmiy talqinlari qiyosiy tahlil qilingan holda, badiiy matnda, xususan, O‘tkir Hoshimov asarlarida qahramonlar muloqotining yashirin subtekstlari va maqsadlarini ochib berish metodologiyasi yoritilgan. Yozuvchi nasridan olingan dialogik nutq parchalari orqali kommunikativ intensiyaning badiiy va pragmatik tabiati asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *lingvopragmatika, antropotsentrik paradigma, kommunikativ intensiya, nutqiy akt, illokutiv maqsad, subtekst, O‘tkir Hoshimov, badiiy muloqot.*

Аннотация. *В данной статье исследуется сущность понятия «коммуникативная интенция» в рамках лингвопрагматики и теории речевых актов, являющихся одними из актуальных направлений современного языкознания. В статье сопоставляются научные интерпретации понятия интенции западных и узбекских лингвистов, а также освещается методология раскрытия скрытых подтекстов и целей общения персонажей в художественном тексте, в частности, в произведениях Уткира Хашимова. На основе фрагментов диалогической речи из прозы писателя обосновывается художественная и прагматическая природа коммуникативной интенции.*

Ключевые слова: *лингвопрагматика, антропоцентрическая парадигма, коммуникативная интенция, речевой акт, иллокутивная цель, подтекст, Уткир Хашимов, художественное общение.*

Abstract. *This article examines the essence of the concept of "communicative intention" within the framework of linguopragmatics and speech act theory, which are modern trends in linguistics. The article provides a comparative analysis of the scientific interpretations of the concept of intention by Western and Uzbek linguists, and highlights the methodology of revealing hidden subtexts and communicative goals of characters in literary texts, particularly in the works of Utkir Hoshimov. Based on fragments of dialogic speech from the writer's prose, the artistic and pragmatic nature of communicative intention is substantiated.*

Keywords: *linguopragmatics, anthropocentric paradigm, communicative intention, speech act, illocutionary goal, subtext, Utkir Hoshimov, literary communication.*

KIRISH

Yigirma birinchi asr tilshunosligida inson omilining birinchi planga chiqishi, ya'ni antropotsentrik paradigmaning qaror topishi til birliklarini shunchaki statik tizim sifatida emas, balki dinamik jarayon — muloqot kontekstida o'rganishni taqozo etdi. Buning natijasi o'laroq shakllangan lingvopragmatika sohasining markaziy tushunchalaridan biri kommunikativ intensiya hisoblanadi.

Kommunikativ intensiya (lotinchada intentio – intilish, maqsad) — so'zlovchining muayyan nutqiy harakat zamiriga joylagan aniq maqsadi, tinglovchiga ta'sir o'tkazish niyatidir. Badiiy adabiyotda, xususan, o'zbek nasrida qahramonlar tilidagi ichki kechinmalar, milliy andisha va pichinglar ortiga yashiringan maqsadlarni lingvistik jihatdan ochib berish badiiy matn tahlilining yangi qirralarini namoyon etdi. O'zbek adabiyotining yirik namoyandasi O'tkir Hoshimov asarlari o'zining muloqot tizimi, milliy xarakterlarni nutq orqali shakllantirish mahorati va boy lingvopragmatik tabiati bilan ushbu mavzuni tadqiq etish uchun eng optimal manba bo'lib xizmat qiladi.

1. “KOMMUNIKATIV INTENSIYA” TUSHUNCHASINING ILMYIY TALQINLARI VA PRAGMATIK TABIATI

Ilmiy adabiyotlarda kommunikativ intensiya tushunchasi dastlab J.Ostin va J.Serl tomonidan asos solingan nutqiy aktlar nazariyasi bilan uzviy bog'liq holda o'rganilgan [1]. J.Serl tasnifida har qanday nutqiy akt zamirida ma'lum bir "illokutiv kuch" (so'zlovchining maqsadi) yotishi va bu aynan intensiya bilan shakllanishi ta'kidlanadi [2]. G.P.Grays muloqot prinsiplari haqida gapirar ekan, muvaffaqiyatli muloqotning asosi so'zlovchi intensiyasini tinglovchi tomonidan to'g'ri anglab yetilishiga bog'liqligini ko'rsatadi [3].

O'zbek tilshunosligida lingvopragmatika va matn tilshunosligining fundamental asoslarini yaratgan olim Sh.Safarov muloqot faoliyatini tahlil qilar ekan: “Muloqot aktining muvaffaqiyati so'zlovchi nutqiy niyati (intensiyasi) va tinglovchining reaksiyasi mutanosibligida ko'rinadi”, — degan g'oyani ilgari suradi [4]. Badiiy matn sharoitida kommunikativ intensiya yanada murakkablashadi. Chunki bu yerda ikki yoqlama munosabat mavjud: birinchidan, yozuvchi intensiyasi (asarning umumiy g'oyaviy maqsadi); ikkinchidan, personajlar intensiyasi (qahramonlarning o'zaro muloqotidagi ichki maqsadlari).

2. O'TKIR HOSHIMOV ASARLARIDA KOMMUNIKATIV INTENSIYANI TADQIQ ETISH METODOLOGIYASI

O'tkir Hoshimov nasrida, xususan, “Ikki eshik orasi”, “Dunyoning ishlari” asarlarida qahramonlarning nutqiy muloqoti sof o'zbekona andisha, lutf, piching va qochiriqlarga boy. Ularni an'anaviy grammatik tahlil doirasida ochib berish imkonsiz. Shu sababli, badiiy matnda kommunikativ intensiyani tadqiq etishda quyidagi metodologik usullardan foydalanish maqsadga muvofiq:

Kontekstual-pragmatik tahlil metodi: So'z yoki gapning lug'aviy ma'nosidan tashqari, uning aynan qaysi vaziyatda (kontekstda) kim tomonidan kimga aytilganini hisobga olgan holda yashirin maqsadi aniqlanadi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

Illokutiv tahlil metodi: Personaj nutqining lisoniy shakli (masalan, so‘roq gapi) va uning real maqsadi (iltimos, talab yoki piching) o‘rtasidagi nomutanosiblik o‘rganiladi.

O‘tkir Hoshimovning “Ikki eshik orasi” romanidan olingan mana bu muloqot parchasiga e’tibor qarataylik. Muzaffar urushdan keyingi og‘ir yillarda Shomurod domlaning uyiga borganda, o‘rtada kechgan qisqa muloqot:

- Ha, o‘g‘lim, yo‘l bo‘lsin? – dedi domla ko‘zoynagi ustidan qarab.
- Shunchaki... sizni ko‘rib ketgani kelgandim, domla, – dedi Muzaffar iymonib.
- Shunchaki kelgan odam eshik tagida bunchalik ko‘p unutilib qolmaydi, qani, ichkariga o‘t-chi... [5]

Ushbu mikromatnda Shomurod domlaning “Shunchaki kelgan odam eshik tagida bunchalik ko‘p unutilib qolmaydi...” degan gapi grammatik jihatdan darak gap bo‘lsa-da, lingvopragmatik jihatdan uning zamirida kuchli kommunikativ intensiya yotibdi. Domla Muzaffarning kelishidan maqsad shunchaki ziyorat emas, balki qandaydir muhim va aytishga iymonayotgan gapi (yoki muammosi) borligini darhol anglagan. Bu yerda domlaning nutqiy akti subtekstda “Menga yashirmasdan dardingni ayt, senga yordam beraman” degan ruhlantirish va qo‘llab-quvvatlash intensiyasini tashiydi. Yozuvchi dialogdagi ochiq aytilmagan, ammo so‘z ortiga yashiringan illokutiv maqsadni xalqona donolik va psixologik shtrixlar orqali mahorat bilan yetkazgan.

XULOSA

O‘tkir Hoshimov asarlaridagi muloqot matnini lingvopragmatik aspektda o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, yozuvchi personajlar tilidan foydalanishda lisoniy birliklarning nominativ ma’nosi bilan cheklanib qolmaydi. Matnda kommunikativ intensiya qahramonlarning xarakteri, ijtimoiy kelib chiqishi va ruhiy holatini ochib beruvchi bosh omil bo‘lib xizmat qiladi. Dissertatsiyaning keyingi boblarida ushbu intensiyalarning fonetik, leksik-grammatik hamda paralingvistik vositalar (imo-ishoralar) orqali voqelanishini tadqiq etish, o‘zbek tilshunosligida badiiy matn pragmatikasini yanada boyitishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Austin J. L. How to Do Things with Words. – Oxford University Press, 1962.
2. Searle J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge University Press, 1969.
3. Grice H. P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics. Vol. 3. – New York: Academic Press, 1975. – P. 41-58.
4. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – B. 96.
5. Hoshimov O‘. Ikki eshik orasi. Roman. – Toshkent: Sharq, 2015. – B. 142.

